

JINOYAT QONUNI ORQAGA QAYTISH
KUCHINING AHAMIYATI.

Otayev O'tkirkbek Matyoqubovich

*O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti
Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli katta o'qituvchisi
Podpolkovnik
Tel+99897 775 08 83*

Annotatsiya: Mazkur maqolada qilmishning jinoiyligini bekor qiladigan, jazoni yengillashtiradigan yoki shaxsning ahvolini boshqacha tarzda yaxshilaydigan qonun orqaga qaytish kuchiga ega, ya'ni jinoyat qonuni kuchga kirgunga qadar tegishli jinoiy qilmish sodir etgan shaxslarga, shu jumladan jazoni o'tayotgan yoki o'tab bo'lgan shaxslarga nisbatan, agar ular hali sudlangan hisoblansalar tatbiq etilishining nazariy va amaliy jihatlariga ilmiy asoslangan tavsiflar berilgan.

Tayanch so'zlar: Jinoyat kodeksi, vaqt, qonun, [jinoiyat](#), orqaga qaytish kuchi, adolat, insonparvarlik, tatbiq etilishi, jazo.

Аннотация: В данной статье закон, отменяющий преступность деяния, смягчающий наказание или иным образом улучшающий положение лица, имеет обратную силу, то есть распространяется на лиц, совершивших соответствующее преступное деяние до вступления в силу уголовного закона. силу, в том числе отбывающих или уже отбывших наказание. Научно обоснованные описания теоретических и практических аспектов ее применения к лицам, если они еще считаются осужденными.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, время, закон, преступление, обратная сила, справедливость, гуманность, принуждение, наказание.

Abstract: This article provides scientifically based descriptions of the theoretical and practical aspects of the law that cancels the criminality of an act, mitigates the punishment, or otherwise improves the condition of a person, having retroactive effect, that is, its application to persons who committed the relevant criminal act before the entry into force of the criminal law, including persons who are serving or have already served their sentence, if they are still considered convicted.

Keywords: Criminal Code, time, law, crime, retroactive effect, justice, humanity, application, punishment.

Jinoyat kodeksi amal qilish doirasini ketma ket va tizimli tarzda chegaralanishi qonunning orqaga qaytish kuchi shartlarini aniqlashda ham o'z ifodasini topadi. Qonunning teskari kuchi sharti shundan iboratki, bunda vaqt bo'yicha jinoyat qonunlarini umumiy qoidalardan chiqarib tashlash va jinoyat qonunlarini u kuchga kirgunga qadar barcha qilmishlarga teng taqsimlashdan iborat. Qonunning orqaga qaytish kuchi haqidagi talab

umumiy holda 1966 yil 16-dekabrda fuqaroviy va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 15-moddasida shakllantirilgan bo'lib, hamma tan olgan xalqaro huquq me'yorlaridan biri hisoblanadi. Adolat va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan vatanimiz jinoyat qonunchiligining qonunning orqaga qaytish kuchi haqidagi holatlari Jinoyat kodeksi 13-moddasining 2 va 3-qismlarida mustahkamlangan bo'lib, ularga muvofiq qilmishning jinoiyligini bekor qiladigan, jazoni yengillashtiradigan yoki shaxsning ahvolini boshqacha tarzda yaxshilaydigan qonun orqaga qaytish kuchiga ega, ya'ni ushbu qonun kuchga kirgunga qadar tegishli jinoiy qilmish sodir etgan shaxslarga, shu jumladan jazoni o'tayotgan yoki o'tab bo'lgan shaxslarga nisbatan, agar ular hali sudlangan hisoblansalar tatbiq etiladi.

A.Aralovning ta'kidlashicha "qilmishning jinoiyligi va jazoga sazovorligi ana shu qilmish sodir etilgan vaqtda amalda bo'lgan qonun bilan belgilanadi"¹⁵.

T.N.Timinaning fikricha "faqat qilmishning jinoiyligini bartaraf etuvchi yoki jazoni yengillashtiruvchi jinoyat qonunigina orqaga qaytish kuchiga ega. Bu tamoyil o'z normalari orqali jinoyat sodir etgan shaxsning ahvolini yaxshilaydigan boshqa qonunlarga ham tegishlidir"¹⁶.

Qilmishni jinoyat deb hisoblaydigan, jazoni kuchaytiradigan yoki shaxsning harakatini boshqacha tarzda yomonlashtiradigan qonun orqaga qaytish kuchiga ega emas. Shuni nazarda tutish kerakki, qonunga aks ta'sir tushunchasini berish nuqtai nazaridan qaraganda, qonun tushunchasi normativ huquqiy hujjatlardan farq qiladi, ya'ni qonun tushunchasi Jinoyat kodeksi 13-moddasi 1-qismida berilgan. Qonunning orqaga qaytish kuchi vaziyatida qonun huquqiy me'yorlar mustahkamlanadigan shakl emas, balki me'yoriy huquqiy aktlar mazmunidan iborat. Boshqacha qilib aytganda, bunday holatlarda qonunni jinoyat huquqiy normalarining o'zi deb e'tirof etiladi va bu normativ huquqiy hujjatlarda ko'rsatilgan va mustahkamlangan. Masalan, O'zbekiston Respublikasi 2001-yil 29-avgustdagi "Jinoiy jazolarning liberal-lashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyatprosessual kodekslari hamda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish haqida"gi Qonunining 1–2-bandlari va boshqa qoidolari qonun deb e'tirof etilishi lozim, biroq ushbu normativ huquqiy hujjat o'zi huquqiy me'yorlar tizimi sifatida qonun tomonidan orqaga qaytish kuchi nuqtai nazaridan e'tirof etilmasligi kerak.

"Qonun" tushunchasiga bunday yondashish normativ huquqiy hujjatlar huquqiy normalar yig'indisidan iborat ekanligidan, ayrimlari esa, ilgari amal qilgan normalarga qaraganda talabchanligidan kelib chiqadi. Shunga muvofiq, qonunning aks ta'sir kuchi o'z ichiga jiddiyroq holatlarni olib, insonparvarlik va adolat tamoyillariga qarama qarshi borib aybdor ahvolini butunlay yomonlashuviga sabab bo'lishi mumkin. Yangi qonunni qo'llash sudlanuvchi uchun qulay bo'lishi lozim. Aynan shunda qonunning orqaga qaytish kuchi o'z

¹⁵ <https://toshkent-vil.adliya.uz/uz/news/detail.php?ID=61297>

¹⁶ T.N.Timina. *Deystviye ugolovnogo zakona vo vremeni. Tavricheskiy nauchnyy obozrevatel № 2 (oktyabr), 2015 g.*

ifodasini topadi. Shuni nazarda tutish kerakki, huquqiy normalarga orqaga qaytish kuchi berish ular Jinoyat kodeksining umumiy va maxsus qismlariga kirish kirmasligiga bog'liq emas.

Kodeksning umumiy qismi normalarining qo'llanilishi jinoyat qonuni qo'llanilishining umumiy qoidalariga bo'ysunadi. Shu sababli har bir holatda norma jinoyat sodir etgan shaxsning umumiy holatini yumshatishni ta'minlashdan kelib chiqadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining 2001-yil 21-avgustdagi Qonuni bilan jinoyat kodeksiga kiritilgan o'zgartishlarga muvofiq, jinoyatlar klassifikatsiyasi o'zgartirilgan, jumladan, ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar doirasi kengaytirilgan. Shunga ko'ra bu norma orqaga qaytish kuchiga ega, chunki u ilgari mavjud bo'lgan normalarga qaraganda ancha yengil.

Qilmishning jinoiyligini bekor qiladigan, jazoni yengillashtiradigan yoki shaxsning ahvolini boshqacha tarzda yaxshilaydigan qonun orqaga qaytish kuchiga ega.

Qilmishning jinoiyligini bekor qilish deganda, uni dekriminalizatsiyalash, ya'ni jinoiy jazolanuvchi qilmishlarni ma'muriy, intizomiy yoki boshqa huquqbuzarlik turlariga o'tkazish tushuniladi. Masalan, dekriminalizatsiya, Jinoyat kodeksining 187-moddasini Jinoyat kodeksidan chiqarib tashlash, ya'ni xaridor yoki buyurtmachilarni aldash uchun javobgarlikdagi kabi.

Ilgari amalda bo'lgan jinoyat huquqiy normada jinoyat tarkibi belgisi sifatida nazarda tutilmagan yangi belgining nazarda tutilishi qilmishning jinoiyligini bekor qiladigan holat sifatida ko'riladi. Bunday yangi belgilarning qo'shilishi, jinoiy javobgarlikning torayishini anglatadi, chunki mazkur belgining bo'lmashligi eski qonun amalda bo'lgan vaqtda sodir etilgan qilmishning jinoiyligi va jazoga sazovorligini bekor qiladi. Bunday dekriminalizatsiya, ko'pincha, aybdor ma'muriy javobgarlikka tortilgandan keyin qaytadan jinoiy qilmish sodir etish hollarida mavjud bo'lishi mumkin.

Aynan o'xshash qilmishlari uchun aybdorga yengilroq jazo tayinlash imkonini beradigan normalar jazoni yengillashtiruvchi qonunlarga kiradi.

Ularga quyidagi normalarni kiritish mumkin:

- ilgari gi jazo turini yengilroq jazoga almashtirish;
- sanksiyadan bir yoki bir necha asosiy yoki qo'shimcha jazolarni chiqarib tashlash;
- asosiy yoki qo'shimcha jazoning eng ko'p yoki eng kam miqdorini pasaytirish;
- asosiy jazoni o'zgartirmasdan zaruriy qo'shimcha jazoga fakultativlik xususiyatini berish;
- modda sanksiyasiga yengilroq muqobil jazo kiritish;
- moddiy zarar qoplangan hollarda mahkumga ozodlikdan mahrum qilish, qamoq jazolari qo'llamaslik, ya'ni uni jamiyatdan ajratmasdan jazo tayinlashni nazarda tutadi.

Jinoiy xatti-harakatlarni amalga oshirish faqat jazolashnigina emas, balki boshqa huquqiy oqibat, asoratlarni ham o'z ichiga oladi va bu bilan bog'liq bo'lgan kodeks yordamida aniqlanadigan orqaga qaytish kuchi ham shunday qoidalariga ega bo'ladiki, jinoyat sodir etgan shaxsning huquqiy ahvolini biror bir tarzda yaxshilashi mumkin bo'ladi. Jinoyat sodir

etgan shaxs huquqiy ahvolining yaxshilanishi uning darajasi (maqomi)ga turli tomonlardan daxldordir, xususan, uning ahvoli yaxshilanishini jinoyatlar klassifikasiyasining o'zgarishi deb e'tirof etish, jazoni o'tashning aniq muddatlarini kamaytirish, shaxsga yengilroq jazo qo'llab, uni muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilishgacha yetib boradi. Aybdorning huquqiy ahvolini yaxshilashda me'yor sifatida jinoyat kodeksining 66'-moddasida ko'rsatilgan jabrlanuvchi va boshqa tomonlarning yarashuvi bilan javobgarlikdan ozod qilish imkoniyatini berish ko'zda tutiladi.

Shaxsning huquqiy ahvolini yaxshilashda normaning barcha variantlarini ko'rib chiqishning imkoni yo'q, chunki bu kodeksda barcha umumiy qoidalarda bayon etilgan. Huquqni qo'llovchi organlar har bir aniq holatlarda jinoyat sodir etgan shaxsning huquqiy ahvoli qonun normalari tufayli yaxshilanyaptimi yoki yo'qmi kuzatib boradi.

Jinoyat qonuni jinoyat sodir etgan shaxsning ahvolini boshqacha tarzda yomonlashtirsa yoki jinoiy xatti-harakatlarini aniqlab jazoni kuchaytirs, mazkur qonun orqaga qaytish kuchiga ega bo'lmaydi. Shunday qilib, agar qonun o'z xarakteriga ko'ra, yuqorida ko'rsatilgan holatlarga zid bo'lsa, uni kuchga kiringunga qadar amaliyotda qo'llash mumkin emas.

Huquqni qo'llash amaliyotida muayyan bir qiyinchiliklar sodir bo'lishi ham mumkin, bunda qonun normasi jazoning eng ko'p miqdorini pasaytirs va shu bilan birga, uning eng kamini oshirs, bunga ba'zan yangi qonunda jinoyatning yangi maxsus tarkibining ishlab chiqilgani sabab bo'ladi. Bunday paytda yuqorida eslatilgan jinoiy xatti harakat holati javobgarlikning umumiy me'yori sifatida qabul qilinadi.

Agar yangi qonun ta'sirida jazoning eng ko'pi pasays va ayni bir paytda uning kaminig ko'tarilish holati sodir bo'lsa, huquqni qo'llovchi organlar ishni oydinlashtiruvchi aniq belgi xususiyatlarni hisobga olib, sanksiyaga qiyosan olgan holda, shunday qonunni tanlab olmoqlari zarurki, unda aybdorga nisbatan imkon qadar yengil jazo belgilangan bo'lsin. Xususan, agar aybdorga qattiq jazo tayinlangan bo'lsa, u holda yangi qonunni qo'llash zarur. Biroq, huquqni qo'llovchi organlar muayyan holatdan kelib chiqib jazoni yengillashtirish zarur degan xulosaga kelsa, unda ilgarigi qonun bo'yicha ish tutishga to'g'ri keladi.

Bunday vaziyat shu bilan izoxdanadiki, bir tomondan, sud hech qanday holatda qonunda ko'rsatilganidan qattiqroq jazo tayin etolmaydi, ayni bir paytda qonunda belgilangan eng yengil jazoni tayinlash yoki boshqa yengilroq jazo bilan almashtirish sud tomonidan Jinoyat kodeksining 57-moddasiga muvofiq, jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi quyidagi holatlarda amalga oshiriladi, ya'ni, ma'naviy zararining yo'q bo'lganligi yoki moddiy zararining to'liq qoplanganligi, sudlanuvchi yoki ota-onasining og'ir kasalligi, ularning mehnatga layoqatsizligi, aybdor ota-onasining yoki bolasining boshqa boquvchisi yo'qligi, sudlanuvchining keksa yoshda ekanligi, jabrlanuvchining jinoyat sodir etilishiga turtki bergan huquqqa xilof xulq atvori va hakozi.

Agar qabul qilingan qonun jinoyatning yangi, maxsus tarkibini shakllantirgan bo'lib, dastlabki o'xshash jinoiy xatti harakatlar qo'proq umumiy normalar ta'siri ostida qolib,

TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR

II son, Yanvar

jinoiy javobgarlikni kuchaytirs, bu holda sanksiya bilan umumiy va maxsus normalarni o'zaro qiyoslash kerak. Agar xatti harakatlarning umumiy normadan ajratib olingan jinoiy xatti harakat uchun berilgan sanksiya yangi qonun sanksiyasidan yengilroq bo'lsa, bunday qonun orqaga qaytish kuchiga ega bo'lmaydi.

Jinoyat kodeksi 13-moddasi 2-qismining qoidasiga muvofiq, qonunning orqaga qaytish kuchi jinoyat sodir etgan barcha shaxslarga nisbatan qo'llanadi. Bu o'rinda ularning sudlangan sudlanmagani, ularga belgilangan jazo tayinlangani yoki tayinlanmaganining ahamiyati yo'q. Biroq, shuni hisobga olish kerakki, yangi qonunga muvofiq sodir etilgan jinoiy harakat yengilroq jazolanib, aslida aybdorga yangi qonun bo'yicha o'rnatilgan jazo doirasidan tashqari chiqqan holda ish tutilgan bo'lsa, u holda belgilangan jazoning yuqori chegarasi yangi qonunda ko'zda tutilgan maksimumga qadar kamaytirilgan bo'lishi zarur.

Shuni ham yodda tutish lozimki, qonunning orqaga qaytish kuchi faqat jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxslarga nisbatan qo'llaniladi. Shunga ko'ra, jinoyat sodir etgan shaxslarga, aytaylik, "qonunlar oralig'i" deb atash mumkin bo'lgan haddan ortiq yumshoq qonun qo'llanilmaydi. Ayni vaqtda shuni ta'kidlash kerakki, qonunning orqaga qaytish kuchi jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxslarga nisbatan, ya'ni, sud va tergov ishlariga jalb qilingan yoki tayinlangan jazoni o'tayotgan shaxslarga nisbatan amal qiladi. Shu sababli jinoyat sodir qilgandan keyin qabul qilingan, lekin jinoiy javobgarlikka tortgunga qadar o'z kuchini yo'qotgan qonun bunday jinoyatni sodir etgan shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi.

FOYDALANIKGAN ADABIYOTLAR:

1. *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi*. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son.
2. O'zbekiston Respublikasining jinoyat kodeksi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995-y., 1-son.
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-prosessual kodeksi. 01.04.1995-yil. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995-y., 2-son.
4. O'zbekiston Respublikasining "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi Qonuni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 20.04.2021-y., 03/21/682/0354-son.
5. O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari to'g'risidagi O'RQ-518 son qonuni. 06.02.2019-yil.
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 23.06.2023-yildagi "Odil sudlovni amalga oshirishda O'zbekiston respublikasi konstitutsiyasi normalarini to'g'ridan-to'g'ri qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi 16-son qarori.
7. "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" BMT Bosh Assambleyasining 217 A (III) Rezolyusiyasi bilan 1948-yil 10-dekabr.
8. Knyazev A.G. *Deystviye ugolovnogo zakona v prostranstve*, Dissertasiya. Ulyanovsk – 2006 g.
9. A.I. Boytsov. Jinoyat qonunining makon va zamondagi harakati.